

4. INTERVIEW A ŽIVOTNÍ PŘÍBĚH

Oba kvalitativní postupy vědecké práce využívané v orální historii mají velmi blízko k dalším pramenům osobní povahy, které spolu s prameny oficiálními, úředními přispívají k zachycení minulosti a zároveň za autentický historický pramen považují sdělení jednotlivce. Takovým pramenem mohou být sepsané paměti, deníky, osobní dopisy, fotografie s popiskami, privátní filmy, školní slohové práce, ale dnes už rovněž e-maily či SMS zprávy atd., které sice (s větší či menší mírou autocenzury) zachycují individuální prožitky, zkušenosti a názory, ale postrádají nezbytné kritérium orální historie: formu rozhovoru, vedeného tazatelem a narátorem tváří v tvář. Písemné sdělení, jakkoli autorem „nekorigované“, „necenzurované“, se už vlastním procesem psaní řídí jinými zákonitostmi než promluva, zachycovaná na zvukový (popřípadě audiovizuální) nosič. Třebaže nepřítomnost druhé osoby (tazatele) může pisatele zbavovat rozpaků, nevystavuje jej nezbytné konfrontaci s nahrávací technikou a nevzbuzuje v něm dojem „veřejného projevu“, je už sama písemná formulace myšlenek, prožitků, pocitů a názorů kvalitativně odlišnou formou vyjádření než promluva.

K orální historii se z jiné strany přibližují (ale nejsou s ní v žádném případě totožná!) interview vedená žurnalisty (a publikovaná např. časopisecky). I za předpokladu, že jde o interview seriózní, citlivě redigované a autorizované, pracuje žurnalista odlišnými způsoby než historik, který řeší v rámci projektu orální historie určitou otázku nebo problém.

Rozdíly jsou dány vlastním cílem interview, ale i časovými možnostmi žurnalisty a výzkumníka (zatímco práce historika se dá počítat spíše na roky než měsíce, novinář se musí s interview vypořádat v řádu hodin, maximálně dnů), a konečně i stanovením cílové skupiny čtenářů, jimž je určeno, a tudíž i výběrem interviewovaných. Ti

jsou v žurnalistické praxi vybírání nejen samotnými novináři a jejich zájmem o danou osobu nebo událost, ale výběr ovlivňuje – či spíše čím dál častěji diktuje – i ekonomika, trh, resp. prodejnost novin a časopisů. Ekonomickým podmínkám (někdy i ideologii toho či onoho periodika) se přizpůsobuje také převážná množina oslovených narátorů – různé známé osobnosti, jedinci v tu či onu dobu populární (a je jedno, zda z důvodů pozitivních, nebo negativních). Vše zajišťuje „prodejnost“ periodika, s poukazem na dnes tak často zmiňovaný slogan, že „i negativní reklama je reklamou“. Nejvýznamnější rozdíl mezi orální historií a zpracováním rozhovoru v prostředí žurnalistiky tkví ale hlavně – a především – v dalším využití sebraného materiálu. Zatímco novinářina svou podstatou nevyžaduje provedení analýzy a interpretace, orální historie je nejsilnější právě ve fázi interpretace získaných životních příběhů narátorů.

Hlavními formami využití orální historie pro historika jsou interview (rozhovor) a životní příběh (životopisné vyprávění).¹ Není asi nutno příliš zdůrazňovat, že pro oba typy kvalitativního výzkumu platí, že jde začasť vedle vědy rovněž o umění. Badatel musí být citlivý v přístupu, zároveň ale koncentrovaný na vedení rozhovoru. Nezbytnou výbavou orálního historika je rovněž adaptabilita a umění rozhodnout se v krátkém časovém intervalu, nezřídka musí výzkumník přehodnotit strategii interview, pořadí otázek, ale třeba i formu vedení rozhovoru. Mnohé příručky orální historie hned v úvodních pasážích poukazují na fakt, že umění vést rozhovor je často člověku předem dané. Upozorňují na jakousi vyšší sociální citlivost, umění sociálního kontaktu určitého jedince, kterého ale není každý, a to ani po usilovném orálněhistorickém tréninku, schopni dosáhnout.

I když si myslíme, že určité vrozené předpoklady mají svůj význam, domníváme se, že velká většina studentů nebo kolegyně a kolegu je po řádném zaškolení schopna vést skvělé a přínosné rozhovory, které přispějí nejen k poznání naší nedávné minulosti, ale i nás samotných – aktérů dějů minulých.

---

1 V sociologii jsou frekventovaně používány termíny autobiografické narativní interview, resp. narativní rozhovory: Více například Martin Hájek – Martin Havlík – Jiří Nekvapil: Problém relevance v tematicky orientovaném biografickém interview: případ orálněhistorických životopisných rozhovorů. *Sociologický časopis* 50, 2014, č. 1, s. 31.

INTERVIEW

Podle některých sociologů je „základním účelem interview co nejvíce minimalizovat efekt tazatele na kvalitu rozhovoru. Data z takového rozhovoru se snadněji analyzují, protože jednotlivá témata se v přepisu lehce lokalizují. Struktura informací je dána sekvencí otázek. Tento typ rozhovoru je vhodný, pokud ho nemáme možnost opakovat a máme málo času se respondentovi věnovat.“²

V orálněhistoricky vedeném rozhovoru postupujeme, i vzhledem k tomu, co bylo uvedeno výše, částečně odlišně. Často užíváme tzv. semistrukturovaný rozhovor s jistým biografickým úvodem narátora a v konečné fázi i s přesahem k jeho přítomnosti či plánované budoucnosti. Úvodní a závěrečná pasáž dává oběma stranám pocit, že tazatel nepřišel za svým narátorem pouze ve snaze vytěžít pro sebe důležité informace a po jejich získání exploatovaného narátora opustil. Právě nehraná snaha o pochopení minulých dějů, současných postojů i hodnocení povyšuje tento typ rozhovoru nad rozhovor typu otázka–odpověď. Respondenti nemají pouze odpovídat na tazatelovy otázky, mají především vyprávět. Repliky narátorů proto bývají v rozhovorech výrazně delší než repliky tazatelů.³

Interview se v orální historii zpravidla váže k určité historické události, již dotazovaný prožil, v níž vystupoval v jistém postavení a společenské roli a na niž si v jejím průběhu vytvářel (a později dotvářel či korigoval) svůj vlastní názor a postoj. Tazatel při interview respektuje charakter prožitků a postojů dotazovaného, přitom mu však klade své otázky tak, aby jej udržel u daného tématu a získal od něj maximum relevantních informací, které znalosti tématu obohacují, rozšiřují či na ně poskytují nový pohled. Z hlediska tazatelova (historikova) jsou dotazování a téma rozhovoru rovnocennými prvky, případně převažuje zájem o téma, aniž by však zájem o osobnost interviewovaného byl zcela potlačen či se stal pouze okrajovým. Při interview proto tazatel vstupuje do rozhovoru častěji, jeho otázky jsou konkrétnější, zpřesňující, specifictější, třebaže (má-li být interview z hlediska metody orální historie kvalitní) respektují osobní, subjektivní přístup dotazovaného

2 Viz Jan Hendl: *Kvalitativní výzkum. Základní metody a aplikace*. Praha, Portál 2005, s. 173.

3 Tomuto strukturovanému vyprávění se z našeho pohledu blíží sociology a lingvisty praktikované tzv. tematicky orientované biografické interview (TOBI). Viz Hájek – Havlík – Nekvapil: *Problém relevance v tematicky orientovaném biografickém interview*, s. 31.

a cílí spíše k rozkrytí jeho osobního prožitku a postoje, případně pohledu na sledovanou událost. I v případě interview se badatel snaží, případně dalším kontaktem, doplnit chybějící informace.

Orálněhistoricky pojaté interview používáme především tehdy, pokud jsme určitým způsobem omezení tématem nebo časem – tedy u střednědobých a kratších projektů, odborného článku, studentské kvalifikační práce, i když u prací diplomových založených především na orální historii upřednostňujeme realizaci celých životopisných, narativních vyprávění, která dávají větší možnost uchopení látky z mnoha úhlů (často i předem nečekaných), předností je rovněž větší a širší možnost uplatnění vlastních interpretačních postupů.

ŽIVOTNÍ PŘÍBĚH (ŽIVOTOPISNÁ VYPRÁVĚNÍ)

Životopisná vyprávění mají oproti interview nespornou výhodu, že při nich není subjekt konfrontován s předem připravenými otázkami, ale je veden (především v první fázi rozhovoru) a povzbuzován ke zcela volnému vyprávění. Výhodu tohoto postupu zdůrazňuje mimo jiných německá socioložka Gabriele Rosenthalová, podle níž existují subjektivní významové struktury o určitých událostech, které se vyjevují až prostřednictvím, nebo lépe řečeno, skrze volné vyprávění, a naopak jsou při cíleném strukturovaném a standardizovaném dotazování nedosažitelné, resp. výzkumníkovi zůstanou skryty. Orální historici jsou přesvědčeni, podobně jako Rosenthalová, že významy, které lidé přikládají svým zkušenostem, je možné adekvátně interpretovat pouze na pozadí celé historie narátora.⁴ Platí totiž, že čím je otevřenější „volná fáze“ rozhovoru, tím více je zachycena aktéřská (emická) perspektiva.

K termínu životní příběh (životopisná vyprávění) existuje celá řada použitelných synonym. V angličtině např.: *life story*, *oral biography*, *personal narrative*; ve francouzštině: *histoire de vie*; v itaštině: *storia di vita*, přičemž vždycky jde o snahu pomoci objasnit určitý historický proces či etapu (v podstatě limitovanou dosavadním životem narátora) ze zorného úhlu narátora, přímo jeho osudy, prožitky a stanoviska.

Vzdálenější – a soudíme i poněkud zavádějící pro životopisná vyprávění – jsou různé jazykové ekvivalenty termínu „paměti,

4 Viz Gabriele Rosenthal: *Erlebte und erzählte Lebensgeschichte: Gestalt und Struktur biographischer Selbstbeschreibungen*. Frankfurt am Main, Campus 1995, s. 23.

vzpomínky“ (*memories, memores*), jimž se vyhýbáme jednak proto, že alespoň v češtině asociují vzpomínky nebo paměti zachycené pamětníkem až na výjimky v písemné formě, a také proto, že v rozhovoru o celém průběhu života nechceme redukovat roli vyprávěcího na pouhé užití paměti a vybavení vzpomínek na minulost, ale postihnout, pokud možno, celou jeho osobnost (včetně přítomného rozměru). Samotný termín životopisné vyprávění (biografické interview) je rovněž do jisté míry diskutabilní, a to proto, že označení životopis zdánlivě přibližuje tento pojem písemného dokumentu, obsahujícího určité curriculum vitae. Jiní badatelé používají jiné rozdělení, resp. kategorie nazývají jinak. Němečtí specialisté například dělí životopisné vyprávění na:

1. *narrative Befragung* (narativní dotazování) – rozvinulo se zejména po druhé světové válce v souvislosti s potřebou realizovat rozhovory s vojáky, ale také s vysídlenými Němci
2. *biographische Forschung* (biografický výzkum) – soustředěný na získávání životopisných vyprávění za účelem textové analýzy a interpretace.

Existuje více modelů, jak narativní interview realizovat. Odborníky v této oblasti jsou v německé jazykové oblasti sociolog Fritz Schütze a rakouský historik Reinhard Seider.⁵

Narativní vyprávění se dají rozdělit podle více kritérií, např. strukturovanosti a pohledu na narátorův život prizmatem historických událostí anebo subjektivního postoje k tomu, co bylo pro narátora důležité, čemu přikládal význam.

Vyprávění je zpravidla vedeno nejméně ve dvou, spíše však více následných setkáních tazatele a narátora, přičemž zejména při prvním setkání je tematické ohraničení vyprávění dáno jen dosavadním průběhem narátorova života (případně života jeho nejbližších předků, rodičů, příbuzných). O tom více v kapitole o vedení rozhovoru.

Příběh sledující celoživotní vývoj či dráhu jednotlivce může být přitom veden dvěma různými způsoby: chronologicky, nebo strukturovaně.

---

5 Pro bližší seznámení se s jejich prací o narativním interview doporučujeme např. Fritz Schütze: Narativní interview ve studiích interaktivního pole. *Biograf* 20, 1999, s. 33–51; Eva Mannová: Pravidla narativního interview. *Genealogicko-heraldický hlas*, roč. 5, č. 2, 1995, s. 21–24. Cit. z: Petra Chrenková: *Reflexia spôsobu života žien v lip-tovskom regióne z kulturologického pohľadu*.

CHRONOLOGICKÝ POSTUP VYPRÁVĚNÍ

Chronologický postup sleduje průběh narátorova života v jeho časové posloupnosti, tzn. od dětství, s přesahem k rodinnému prostředí, v němž vyrůstal, nebo od rané dospělosti, kdy se začal vzdělávat v oboru, případně realizovat v roli (profesi, postavení, funkci), jež vedla k výběru dotyčné osoby jakožto narátora v určitém projektu. Sleduje jeho osobní, profesní, společenský vývoj a životní cestu buď do určitého historického momentu, nebo do současnosti a počítá s tím, že v narátorově hodnocení minulosti se budou střídat, prolínat či překrývat jeho postoje někdejší a současné. Tazatel by měl počítat s faktem, že narátor (vědomě či podvědomě) své životní etapy určitým způsobem hierarchizuje (pokládá pro sebe za důležitější či méně významné) a této hierarchizaci přizpůsobuje i rozsah vyprávění, jež jednotlivým etapám věnuje. Rozsah i „hloubku“ vyprávění u jednotlivých životních etap může ovlivnit, jak je narátor vnímá v rámci hodnocení svého života, zda jako pozitivní, či negativní, úspěšné, neúspěšné, kompromitující atd.

Narátor, který prožil větší část svého života (či jeho dominantní etapu) v nesvobodném autoritářském nebo totalitním režimu a zaujímal v něm určité (byť třeba i minimální) společenské, profesní, či dokonce mocenské postavení, byl nepochybně nucen sestavit si v průběhu života řadu vlastních, většinou chronologicky řazených životopisů. Vzhledem k změnám, k nimž docházelo například v naší republice v rámci totalitního a později autoritativního režimu, měl pak narátor příležitost se naučit určité etapy života zdůraznit a jiné potlačit, a tato zvýraznění či potlačení adaptovat průběžně podle momentálního společenského klimatu (a to buď s ohledem na svůj bezprostřední prospěch, či ve snaze uniknout a vyhnout se určitým perzekucím). Je třeba neustále zdůrazňovat, že v prostředí totalitního či autoritativního režimu nebyl brán vlastní životopis jako informace, ale jako směsice sebekritiky a sebeobhajoby pisatele, který byl příslušnými režimními orgány na základě životopisu „posuzován“, v horším případě pak dokonce i souzen. S vědomím politického účelu takového životopisu s ním jeho autor nakládal, tzn. uváděl (s náležitou frazeologií) rodinný původ, zastávané funkce a další životní okolnosti, jež mohly sloužit jako doklad loajality vůči režimu. Extrémním (avšak nikoli výjimečným) případem bylo, že jedinec a priori přizpůsobil své počínání v určité životní etapě vědomí, že se později stane složkou jeho následujícího životopisu:

Já jsem se nedostala na oděvní průmyslovku. A bylo mně sděleno, že pro velký počet uchazečů. Tak jsem říkala – no tak nic, jdu se vyučit, bude se mi hodit, vyučím se, budu se hlásit z prváku z učňáku. Doma breku, matka chtěla, ať jdu s těma známkama na nějakou školu, kde budu vydělávat potom peníze. Ne. Z prváku z učňáku jsem se nedostala na oděvní průmyslovku pro velký počet uchazečů. Jenomže v té době na tom učňáku už vlastně člověk začal chápat trošku víc, jak to pochoduje v té společnosti, a protože jsem byla vždycky hodně racionální, asi díky těm podmínkám, který mně vznikly v dětství, tak jsem se úplně vážně zamejšlela nad tím, které podmínky neplním, že se na tu školu nemůžu dostat. Načej jsem si ty podmínky teda doplnila. Jo? Takže ty podmínky, to byly především známosti, nějaká tlačinka a pokud možno ještě nějaký výborný politický profil.⁶

Narátorka si byla vědoma, že pokud rok praxe v učebním oboru a členství v oficiální organizaci uvede v životopise, který provázel její přihlášku na střední školu, zlepší se její šance na přijetí ke studiu, protože to odpovídalo dobovým požadavkům.⁷

Pro orálního historika z toho plyne, že se musí vybavit určitou mírou ostražitosti. Badatel by si měl připustit, či by měl dokonce do jisté míry předpokládat, že narátor může (už ze zvyku) postupovat ve svém vyprávění podle nacvičeného modelu životopisu, přičemž se občas vrátí i k dobové frazeologii, slovním klíšé a obrátům. Úkolem tazatele – a někdy nelehkým – pak je přesvědčit narátora, že se jeho vyprávění nestane objektem žádného hodnotícího „soudu“. Tazatel se může snažit vyvést narátora z rámce navyklého modelu životopisu a přimět jej, aby líčil, co sám ve svém životě pokládal za podstatné, bez ohledu na předvídané či imaginární postoje okolí.

Chronologické vyprávění životního příběhu je vlastní většině oslovených narátorů, především těm starším, případně těm, kteří se v průběhu života nezabývali intelektuálně náročnější, specializovanou profesí (činností) a pro něž by strukturovaná forma vyprávění byla mentálně obtížnější a zároveň cizí jejich pohledu na svět. Na tomto místě je ale třeba zmínit fakt, že forma chronologického vyprávění vyhovuje rovněž tazateli (především začínajícímu), a to v těch případech,

6 Viz ÚSD, COH, sbírka *Rozhovory*. Rozhovor s V. S. vedl Miroslav Vaněk, Hradec Králové, 2011.

7 Viz referát Jiřiny Šiklové: *Životopisné údaje a jejich využívání k získání mocenské pozice v období komunistického režimu v Československu*. FF UK, Praha 2005.

kdy nevede rozhovor s veřejně známou osobou a kdy časová linie vypravování představuje snazší orientaci v probíhajícím rozhovoru.

STRUKTUROVANÉ ŽIVOTOPISNÉ VYPRÁVĚNÍ

Strukturovaně podaný životní příběh je oproti chronologickému blížký jen naprostě menšinou narátorů – především těm, kteří jsou vzhledem ke své profesi, funkci či postavení zvyklí oddělovat jednotlivé složky (nikoli chronologicky řazené etapy) svého života.

Strukturovaně pojaté vyprávění působí, jako by narátor paralelně (a přitom s víceméně neprostupnými bariérami mezi jednotlivými složkami) prožíval život profesionála v určitém povolání, společenského (politického) činitele – a život soukromý (rodina, vztahy, zájmy, volný čas). Fakt, že muži (a především lidé v různých manažerských pozicích) inklinují k své profesi a upřednostňují ji, ještě nemusí znamenat, že se jedná o strukturovaně laděné životní vyprávění, a to hlavně proto, že se začasté narátor opětovně vrací k chronologické linii. V současnosti jsou také lidé stále méně ochotni mluvit o svém soukromí a rozhovor raději stáčí ke své profesi, práci.

Narátor může inklinovat k tomu, aby některou z těchto složek (zejména tu, v níž se cítí dosavadním životem traumatizovaný, nedoceněný nebo neúspěšný) zčásti nebo zcela ve vyprávění potlačil a soustředil se na vylíčení té, v níž sám sebe vnímá jako člověka úspěšného, charakterního, zdatného apod.

Tazatelovým úkolem pak bude přesvědčit narátora, že pro tazatele a také pro zpracovaný historický výzkumný projekt je přínosem právě komplexnost narátorova života, jeho celek, v němž – tak jako v předchozím případě – nebude žádná ze složek a žádný z aspektů jeho života předmětem hodnotícího soudu ani následné dělení narátorovy osobnosti na „složku“ úspěchů a selhání.

I tam, kde narátor projeví tendence pojmout svůj životní příběh strukturovaně, by měl tazatel při prvním rozhovoru ponechat co nejvíce prostoru jeho spontánnímu vyprávění a teprve při druhém a následném se pokoušet přivést narátora k vyprávění i o těch složkách jeho dosavadního života, které narátor dosud opomíjel nebo se jim vyhýbal.

Pro analýzu a interpretaci takto strukturovaného vyprávění (životního příběhu) má pak značnou výpovědní hodnotu právě to, kterým složkám svého života věnoval maximální pozornost a které přešel povrchně nebo se jim pokusil vyhnout (a proč).

U životního příběhu řazeného chronologicky analyzujeme, které etapy života věnoval maximální, nebo naopak minimální pozornost – a proč.

Před vlastními interpretačními soudy je však třeba mít na paměti, že rovněž musíme brát v úvahu, zejména u starších narátorů, stav jejich paměti, to znamená, že délka „věnování se“ té či oné etapě nemusí – a neměla by být – stoprocentně vyhodnocena jako fakt, že se narátor snažil některým otázkám či životním etapám vyhnout (to lze až poté, když narátoři nevěnují určitým životním epizodám ani po přímém dotazu žádný prostor).

Tazatel se setká jak s narátory, u nichž je dlouhodobá paměť narušena a kteří budou do detailů (a s potěšením) vyprávět o svém dětství, ale jen torzovitě, povrchně a s rozpaky o událostech, na nichž participovali před několika lety, tak s těmi, kteří nejbližší etapu svého života přejdou jako nedůležitou a jejich vyprávění bude tím pestřejší a podrobnější, čím více se bude blížit k současnosti. Je na tazateli, aby ze slovních i mimoslovních projevů narátora alespoň odhadl, kde narátor skutečně „zapomíná“, „nevybavuje si“ a kde se určité etapy, události či složce svého života vědomě či podvědomě vyhýbá.

Při životopisném vyprávění do jisté míry hrozí (na rozdíl od interview), že narátor, zvláště starší, bude své vyprávění pojímat jako určité životní bilancování, a bude tudíž sám sebe i své okolí daleko více soudit (pozitivně i negativně), hodnotit, charakterizovat, vysvětlovat či omlouvat než skutečně o něm vyprávět a sdělovat nové informace, postřehy a názory z průběhu událostí. Vylíčení prožitků by tak mohla být velkou měrou nahrazena zpětným hodnocením prožitků a z vyprávění o průběhu života by se mohl stát popis narátorova současného, momentálního pojmání minulosti. Pro některé kolegy má právě vybavování si minulosti na základě nových zkušeností v přítomnosti nebývalý význam.

Ani u narátora, který průběžně uniká od vyprávění k vysvětlování, popisu a demonstrování svých současných (autentických či účelových) postojů k minulosti, by se tazatel neměl vracet ke skutečnému vyprávění jinak než velice taktně a obezřetně. Důvěra narátora často závisí na tom, do jaké hloubky a šíře dostane prostor vypovědět, co má momentálně „na srdci“, čím se chce před tazatelem, reprezentujícím pro něj vlastně veřejnost, obhájit, očistit, ukázat v určitém světle, co chce sdělit. Narátorovi také může jeho současný postoj připadat důležitější než letité prožitky a ani vysvětlení historického zaměření projektu, v jehož rámci byl o rozhovor požádán, jej tohoto přesvědčení nezbaví.

Nejschůdnější cestou v takovém případě pro tazatele bude, nechá-li po určitou dobu narátora „hodnotit“, vykládat a po chvíli jej požádá, aby své (často velmi obecné) popisy přiblížil, vysvětlil, ilustroval nějakým konkrétním příkladem, příhodou, událostí. V některých případech se tak opravdu podaří narátora nenásilně vrátit k vyprávění.

I pokud jeví narátor tendence provádět při rozhovoru určité životní bilancování (ať už ve svůj prospěch, či neprospěch), měl by od tazatele získat slovní i mimoslovní ujištění (úsměvem, gesty), že jeho životní příběh není pojímán jako uzavřený, ukončený. Právě proto jsou na konec rozhovorů připraveny okruhy a otázky týkající se narátorových současných prožitků, aktivit či plánů do (alespoň blízké) budoucnosti.